

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra estetiky

Studijní obor: Estetika

Autoreferát (teze) disertační práce

Mgr. Sabrina Muchová

Estetická syntéza Theodora W. Adorna

Subverzivní aspekt umění a jeho sociální rozměr

Theodor W. Adorno's Aesthetic Synthesis

The Subversive Aspect of Art and Its Social Dimension

Vedoucí práce Mgr. Jakub Bulvas Stejskal, Ph.D.

2024

Shrnutí disertační práce

Estetická teorie, posmrtně vydané kniha německého filozofa kritické teorie Theodora W. Adorna, se zabývá primárně otázkou vztahu umění a společnosti. Předkládaná disertační práce přistupuje k uchopení této problematiky z poměrně specifického úhlu pohledu, a to s pomocí pojmu estetické syntézy. O specifický náhled se jedná proto, že v této podobě tento pojem v *Estetické teorii* nenajdeme; přesněji řečeno, Adorno používá spojení „estetická syntéza“ pouze na jednom místě,¹ v ostatních případech, byť jich není mnoho, mluví o „syntéze“ či syntetizování, bez přívlastku estetická. Jedná se však stále o tentýž pojem, který označení estetická syntéza dobře vystihuje, jelikož Adorno má zjevně na mysli zvláštní druh syntézy, který je vlastní uměleckým dílům. V celé práci proto používám pojem estetická syntéza pro označení všech míst, kde Adorno uvažuje o syntéze uměleckých děl, ale také míst, kde uvažuje o jejich vnitřním procesu, logice či uspořádání prvků. Pod pojem estetické syntézy lze totiž velmi dobře zahrnout, jak blíže vysvětlím níže, obecnější princip vnitřního organizování uměleckých děl, který se v Adornových úvahách objevuje.

Pojem estetické syntézy nezískává větší pozornost ani v sekundární literatuře. Zmínky, které o estetické syntéze najdeme, se touto koncepcí nezabývají podrobněji, ani se nesnaží ji systematicky uchopit.² Nejednotné je i pojmenování tohoto pojmu: krom označení estetická syntéza nebo syntéza uměleckých děl se setkáme také s přívlastky neobjektivní, nenásilná, nepojmová a nesoudící. Tyto názvy odrážejí Adornovy úvahy, které v souvislosti s estetickou syntézou v *Estetické teorii* najdeme a které naznačují odlišnost estetické podoby syntézy v uměleckých dílech od projevu syntézy ve společnosti. Pojem estetické syntézy v Adornově myšlení jako jediný badatel vyzdvihuje představitel druhé generace kritické teorie, Albrecht

¹ Theodor W. Adorno, *Estetická teorie*, přel. D. Prokop (Praha: Oikoyomenh, 2019), str. 252. Theodor W. Adorno, *Ästhetische Theorie* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2016), s. 278.

Ve zbytku tohoto textu budu používat zkratku ET pro označení českého překladu *Estetické teorie* a ÄT pro označení německého originálu.

² Jay M. Bernstein, *The Fate of Art. Aesthetic Alienation from Kant to Derrida and Adorno* (University Park: Pennsylvania State University Press, 1992), s. 195, 197-199. Andrew Bowie, *Adorno and the Ends of Philosophy* (Cambridge: Polity, 2013), s. 157, 159-161. Espen Hammer, *Adorno's Modernism. Art, Experience, and Catastrophe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), s. 119-120. Simon Jarvis, *Adorno. A Critical Introduction*. (New York: Routledge, 1998), s. 32. Nathan Ross, *The Philosophy and Politics of Aesthetic Experience. German Romanticism and Critical Theory* (Cham: Palgrave Macmillan, 2017), s. 196-200. Albrecht Wellmer, „Reason, Utopia and the Dialectic of Enlightenment,“ in: *Habermas and Modernity*, ed. Richard J. Bernstein (Cambridge: MIT Press, 1985). Albrecht Wellmer, „Wahrheit, Schein, Versöhnung. Adornos ästhetische Rettung der Modernität,“ in *Zur Dialektik von Moderne und Postmoderne. Vernunftkritik nach Adorno* (Frankfurt am Main: Suhrkamp: 2015). Joel Whitebook, „From Schoenberg to Odysseus. Aesthetic, Psychic and Social Synthesis in Adorno and Wellmer,“ *New German Critique*, n. 58 (1993), s. 51-52. Lambert Zuidervaart, *Adorno's Aesthetic Theory. The Redemption of Illusion* (Cambridge, MA: MIT Press, 1991), např. s. 119, 143, 155, 167-168.

Wellmer. Ani on ale ve svých textech nevyhradil koncepci estetické syntézy větší prostor a neusiloval o přesnější vysvětlení jejího významu.

Ačkoliv se pojem estetické syntézy ocitá na okraji zájmu jak Adornova vlastního uvažování, tak i interpretací jeho estetické koncepce, domnívám se, že je přehlížený neprávem. Koncepce estetické syntézy totiž nabízí poměrně úzce vymezené hledisko, skrze nějž je možné s větší přesností přistoupit k jádru Adornovy argumentace v *Estetické teorii*; totiž k jeho přesvědčení, že své společenské role, přesněji své společensko-kritické role, dosahují umělecká díla výhradně skrze své formální, estetické prostředky. Pod pojem estetické syntézy lze vztáhnout nejen místa, kde Adorno mluví o syntéze uměleckých děl či jejich schopnosti syntetizovat, ale, jak jsem naznačila výše, také jeho obecnější představu o vnitřním fungování uměleckých děl. Napříč *Estetickou teorií* se na řadě míst objevují zmínky o vnitřních formálních procesech uměleckých děl, o jejich vnitřní logice či zákonitosti. Adorno tím má na mysli především způsob, jakým umělecká díla zachází se svými jednotlivými, zvláštními prvky, nebo jinak řečeno, jakým způsobem je konfigurují, uvádějí do souvztažnosti. V těchto pasážích se přitom variuje tatáž úvaha o povaze vnitřního formálního procesu uměleckých děl, a to určité pnutí mezi snahou zachovat zvláštní v jeho zvláštnosti s tendencí dojít ke smysluplnému, integrovanému celku. Vzhledem k tomu, jak Adorno popisuje fungování estetické syntézy, se můžeme oprávněně domnívat, že mu jde stále o tentýž proces, pouze volí různé způsoby, jak jej popsat. Zavedení pojmu estetické syntézy mi tudíž v práci umožňuje systematicky uchopit Adornovu úvahu o charakteru fungování procesu uměleckých děl, který se odehrává v jejich nitru. Jakkoliv je představa systematizace vzdálená Adornově vlastnímu způsobu uvažování i charakteru jeho filozofických textů, pokud chceme poukázat na relevanci jeho myšlení, je dle mého názoru potřeba jeho úvahy nejprve jasně uchopit a porozumět jim.

Práce je rozdělena na pět kapitol, úvod a závěr. Úvod disertace objasňuje problematickou situaci spojenou s pojmem estetické syntézy, kterou jsem načrtla výše, a obhajuje rozhodnutí se tímto pojmem blíže zabývat a využít jej k interpretaci Adornova pojetí sociálního významu umění. Vyzdvihuje přitom nejen spojení koncepce estetické syntézy s vnitřními formálními procesy uměleckých děl, ale také její vazbu na projev rozumu v uměleckých dílech. Vlastní, estetické prostředky uměleckých děl a rozum uměleckých děl totiž představují dva hlavní pilíře Adornova uvažování o schopnosti umění dosahovat sociálně-kritického významu. První kapitola slouží k nastínění kontextu Adornových filozofických premis, které stojí v pozadí jeho argumentace v *Estetické teorii*, přičemž se soustředí na ty části jeho úvah, které jsou relevantní pro téma estetické syntézy. Jedná se o

koncepce rozumu, kapitalismu a nakonec i pojem syntézy, který se, rovněž spíše okrajově, objevuje také v Adornových filozofických textech. Druhá kapitola se vztahuje k otázce postavení rozumu v uměleckých dílech. Syntézu obecně totiž Adorno chápe jako rozumový princip a nejinak je tomu i v její estetické iteraci. Nicméně podobně jako syntéza, také rozum prochází v uměleckých dílech modifikací, kterou druhá kapitola přibližuje. Třetí kapitola navazuje vysvětlením projevu estetické syntézy jako rozumového principu organizování, který je vlastní uměleckým dílům. Čtvrtá kapitola objasňuje, že estetická syntéza je v Adornově uvažování bytostně paradoxním principem, který je procesuální a dynamický. Pátá kapitola pak ukazuje, jak s pomocí pojmu estetické syntézy můžeme chápat sociální význam umění, a to konkrétně utopický a subverzivní aspekt. V závěru disertace poukazuje na přínos hlediska estetické syntézy při zkoumání Adornovy koncepce sociálně-kritického významu umění: estetická syntéza umožňuje lépe nahlédnout, jak se propojuje projev rozumu v uměleckých dílech se specifickou působností jejich estetických prostředků. Zároveň se díky pojmu estetické syntézy ukazuje, že Adornovo soustředění sociálně-kritického potenciálu uměleckých děl do jejich vnitřní struktury, nikoliv do jejich obsahu, záměru umělců či estetického zakoušení recipientů, má své opodstatnění.

Jelikož v základu Adornových úvah v *Estetické teorii* stojí předpoklady z jeho sociální filozofie, přibližuje první kapitola nazvaná „Kontury sociálního rozumu“ hlavní body Adornovy argumentace, která se vztahuje k jeho představě o sociálně-kritickém potenciálu umění. Kapitola se dělí na pět částí, přičemž první tři přibližují Adornovo poměrně komplexní pojetí rozumu coby sociální síly, zatímco čtvrtá část se stručně věnuje Adornově kritice kapitalismu a nakonec pátá část objasňuje pojem syntézy. Ústředním motivem, na který se celá kapitola soustředí a skrze nějž Adornovu pozici vysvětluje, je vztah mezi obecným a zvláštním. Pro Adorna je klíčovým problémem moderních společností represivní potlačování zvláštního, tj. jedinečnosti a heterogenosti veškeré skutečnosti i živých tvorů, způsobená přehnanou nadvládou obecnosti, ztělesněné především v pojmech. Pomocí vazby mezi obecným a zvláštním kapitola postupně vysvětluje Adornovo pojetí rozumu coby sociální síly, která překračuje individuální projevy myšlení a je určující pro charakter společenského uspořádání, dále pak okolnosti, které podle Adorna vedly k dominanci zobecňování i normativní závazky, jako jsou zajištění svobody a dobrých podmínek pro život, které Adorno rozumu připisuje. S ohledem na problematiku nerovnosti mezi zvláštním a obecným kapitola přistupuje i k Adornově pojetí kapitalismu. Zdůrazňuje podíl kapitalismu, především pak jeho principu směny, jaký podle Adorna má na excesivním využívání obecnosti na úkor zvláštního. Pojem syntézy, klíčový pro téma celé disertace, byť ve srovnání s jinými Adornovými pojmy

marginální, poslední část kapitoly vysvětluje jako rozumový princip organizování, v dominantní podobě v soudobé společnosti, kterou Adorno ostře kritizuje, pak jako nástroj rozumu pro násilné zobecňování zvláštního.

Druhá kapitola „Stínový rozum v uměleckých dílech“ otevírá ústřední téma celé práce otázkou po postavení a podobě rozumu v uměleckých dílech. Kapitola se dělí na tři podkapitoly, ve kterých zkoumá, v čem podle Adorna spočívá projev rozumu v uměleckých dílech, čili co je činí racionálními objekty, i v čem spočívá odlišnost a estetická transformace rozumu v uměleckých dílech. Adornovo poměrně kontroverzní tvrzení, že umělecká díla disponují vlastním rozumem, byť se jedná o neživé předměty, nevyvolává v interpretacích Adornovy estetiky téměř žádné pozdvižení,³ kapitola však ukazuje, že tato teze vyžaduje přesnější vysvětlení. Adornova vlastní estetická koncepce se totiž zdá ztěžovat způsob, jakým by rozum do uměleckých děl měl vstupovat i jakým by měl napomáhat jejich kritickému postoji vůči společnosti. Kapitola ukazuje na propojení Adornova tvrzení, že rozum uměleckých děl navazuje na sociální rozum, s jeho koncepcí materiálu, který v sobě nese historicko-sociální obsah navázaný na společenské procesy. Z Adornova hlediska mají umělci a umělkyně v tomto procesu poměrně pasivní roli, jelikož rozum uměleckých děl Adorno nespojuje s jejich záměry, nýbrž s na člověku nezávislým děním uvnitř díla samotného. Druhá podkapitola tuto myšlenku přibližuje na příkladu povídky Edgara Allana Poe *Zrádné srdce*. Třetí podkapitola objasňuje odlišnost rozumu v uměleckých dílech oproti sociálnímu rozumu, která spočívá především v jeho tendenci zbavit se svého mocenského aspektu.

Počínaje třetí kapitolou „Estetická syntéza jako rozumový princip“ přistupuje práce k vlastnímu tématu estetické syntézy. Kapitola se dělí na tři části a soustředí se na vysvětlení toho, v čem estetická syntéza zůstává syntézou, tedy jinak řečeno, nakolik je – analogicky se syntézou působící ve společnosti – rozumovým principem organizování. Ačkoliv je pojem rozumu v Adornově uvažování mnohem robustnější než pojem syntézy v tom smyslu, že má větší explanační dosah i normativní význam, pojem estetické syntézy se v kontextu uměleckých děl objevuje v polohách, které napomáhají k získání přesnější představy Adornova propojení vnitřních formálních, organizujících procesů uměleckých děl s jejich sociálně-kritickou schopností; a především napomáhá k prohloubení našeho porozumění tomu, jak přesně tyto procesy samotné probíhají.

³ Podrobněji se tomuto tématu věnuje pouze Owen Hulatt. Srov. Owen Hulatt, *Adorno's Theory of Philosophical and Aesthetic Truth* (New York: Columbia University Press, 2016).

První podkapitola se vyrovnává s definicemi, byť stručnými, Adornovy koncepce estetické syntézy, které najdeme v sekundární literatuře. Ač tyto výklady chápou estetickou syntézu jako způsob organizování zvláštních prvků v uměleckých dílech, opomíjí podstatný aspekt Adornova uvažování o estetické syntéze, na který podkapitola poukazuje, a to její imanentní charakter. Ačkoliv takto Adorno estetickou syntézu popisuje opět pouze na jednom místě,⁴ jeho úvahu lze vztáhnout i k dalším místům, kde mluví o imanentním procesu uměleckých děl. Znamená to, že estetická syntéza vychází podle Adorna ze zvláštních prvků samotných, není jim vnucena zvnějšku.

Druhá podkapitola se podrobněji zaměřuje na spojitost s Adornovým přesvědčením o nutnosti či logice, kterou se organizování a formování uměleckých děl projevuje. V Adornově argumentaci tato nutnost, s níž se vnitřní organizování uměleckých děl projevuje, má roli jak specifického nástroje společenské kritiky, tak i dokládá nestabilní pozici umění v soudobé společenské situaci a antagonistický charakter této společenské situace samotné. Umělecká díla nedosahují svého sebeurčení tím, že by se formovala do plně sjednocených, do sebe uzavřených, zcela izolovaných celků, ale tím, že se formují *sama*, pomocí svého imanentního procesu organizování. Podmínkou sebeurčení uměleckých děl tudíž není nutnost být uzavřeným a fixně daným celkem, ba právě naopak. Umělecká díla se tímto způsobem odlišují od Adornem zatracovaného postupu společenských principů, které vyzdvihují sjednocenost a celistvost. Svým postupem upozorňují na dominantní postup sociální reality i jeho skutečnou, konfliktní povahu.

Odlišnost estetické syntézy od syntézy působící ve společnosti se projevuje i v Adornově vymezení estetické syntézy jako podoby syntézy, která se nepojí ani s pojmy, ani se soudy, což je charakteristika, kterou osvětluje třetí podkapitola. Adornovo označení estetické syntézy jako nepojmové a nesoudící se v interpretacích tohoto principu velmi často využívá k popisu odlišnosti estetické syntézy, potažmo uměleckých děl, od postupů převládajících ve společnosti.⁵ Na tom, v čem rozdíl spočívá, panuje shoda: estetická syntéza usiluje o zachování zvláštnosti, a nepostupuje proto vůči prvkům represivně.⁶ Podkapitola ovšem ukazuje, že Adornovo chápání estetické syntézy jako nepojmové a nesoudící odkazuje spíše na neuzavřenost procesu, který ustavuje, nebo řečeno jinak, poukazuje na absenci

⁴ ET, s. 408. ÄT, s. 453.

⁵ Bernstein, *The Fate of Art*, s. 197. Bowie, *Adorno and the Ends of Philosophy*, např. s. 160. Hammer, *Adorno's Modernism*, s. 119. Ross, *The Philosophy and Politics of Aesthetic Experience*, s. 198-200.

⁶ Bernstein, *The Fate of Art*, s. např. 195, 199. Bowie, *Adorno and the Ends of Philosophy*, např. s. 160. Hammer, *Adorno's Modernism*, s. 119-120. Ross, *The Philosophy and Politics of Aesthetic Experience*, s. 198-199. Wellmer, „Reason, Utopia and the Dialectic of Enlightenment,“ s. 48. Zuidervaart, *Adorno's Aesthetic Theory*, s. 168.

jednoznačné identifikace. Pro konkrétnější představu podkapitola využívá dílo Franze Kafky, především románů *Zámek* a *Proces*.

Čtvrtá kapitola „Estetická syntéza jako paradoxní proces“ se podrobněji zaměřuje na motiv vnitřní rozpornosti estetické syntézy. Ve zkoumání Adornových poznámek o estetické syntéze totiž vyvstává zdánlivě neřešitelný paradox, jelikož tendence ke sjednocování či organizování a tendence k zachování zvláštního se na první pohled vylučují. Kapitola se dělí na dvě části, přičemž první objasňuje, že tendenci k zachování zvláštního můžeme v Adornově uvažování chápat jako estetickou, oproti rozumovému sklonu k organizování a sjednocování. Druhá část vysvětluje, že paradox estetické syntézy dává smysl, jakmile si uvědomíme, že pro Adorna je estetická syntéza bytostně procesuální a že její paradoxní povaha je ve skutečnosti pro tento princip nezbytná a má zásadní sociální význam. Ve výkladech estetické syntézy se s podrobnější snahou paradox estetické syntézy přiblížit nesetkáme, neboť právě tento její rozměr se jí zdá činit neuchopitelnou jako nosný filozofický pojem.⁷ Kapitola vychází ze skutečnosti, že snaha estetické syntézy nepotlačovat zvláštní je pro tuto koncepci v Adornově uvažování určující. Činí estetickou syntézou syntézou *estetickou*, zatímco její schopnost organizování dokládá, že jde o rozumový princip a že jde stále o syntézu. Otázka, kde se v uměleckých dílech otevřenost ke zvláštnímu podle Adorna bere, není tak snadno zodpověditelná, jak naznačuje první část kapitoly. Nejlépe ji lze vysvětlit jako danou charakterem umění samotného a jeho dějinným vývojem, který způsobil, že v umění přetrvává archaický postoj větší otevřenosti ke zvláštnímu.⁸ Jelikož je estetická syntéza imanentním principem uměleckých děl, přirozeně na sebe bere podobu vlastní jejich estetické podstatě. Potřeba zachovávat zvláštní se ale dostává do střetu s tendencí k syntetizování a sjednocování. V Adornově tematizaci snahy estetické syntézy, resp. uměleckých děl, „napravit škody“⁹ způsobené represí zvláštního tak můžeme rozpoznat náznak toho, že i prostřednictvím návaznosti na syntézu působící ve společnosti přechází do estetické syntézy potlačená křivda vůči zvláštnímu.

Druhá část kapitoly nabízí náhled na Adornovo pojetí estetické syntézy jako syntézy, která musí podkopávat sebe samu, resp. zpochybňovat část svého postupu. Estetická syntéza nemůže uspět jako syntéza a dojít k završené, fixně dané jednotě, protože by musela potlačit zvláštní, podřadit jej pod obecný celek, což je postup, proti němuž naopak protestuje.

⁷ Srov. Bernstein, *The Fate of Art*, s. 197. Hammer, *Adorno's Modernism*, s. 120. Wellmer, *K dialektice moderny a postmoderny*, pozn. 79, s. 114.

⁸ Srov. Hulatt, „Reason, Mimesis, and Self-Preservation in Adorno,“ *Journal of the History of Philosophy* 54, no. 1 (January, 2016), s. 135-151.

⁹ ET, s. 387. ÄT, s. 430.

Estetická syntéza – coby modifikace syntézy působící ve společnosti – musí akt syntetizování provést, protože jinak by nebyla syntézou, ale neuspět v něm, aby mohla poukázat na jeho násilnou povahu ve společnosti. Paradoxní povaha estetické syntézy se ukazuje jako vysvětlitelná, pokud na ni budeme nahlížet jako na proces, čemuž odpovídají, jak druhá část kapitoly dokládá, také Adornovy vlastní formulace. Estetickou syntézu tudíž můžeme chápat jako dvojí pohyb ke sjednocení či celistvosti na jedné straně a k zachování zvláštního na druhé straně. Objasňování významu estetické syntézy by se z tohoto hlediska mohlo ocitnout v nekonečné spirále vzájemného zjemňování obou tendencí, které jí Adorno příkládá. Bylo by možné argumentovat, že tendence ke sjednocení nepřekračuje hranici násilnosti, protože je usměrňována citlivostí vůči zvláštnímu. A naopak, tendence k zachování zvláštního neznamena rozklad uměleckých děl, protože je v nich vždy přítomný i sklon ke sjednocení a celistvosti. Kapitola však zdůrazňuje, že pro Adorna je důležité, že jsou ve vzájemném rozkolu a že estetická syntéza má vskutku paradoxní charakter. Poněkud překvapivě právě návaznost estetické syntézy na syntézu působící ve společnosti a tím vzniklá organizující, sjednocující tendence uměleckých děl, stejně jako otevřenost estetické syntézy vůči zvláštnímu a rozpor mezi oběma tendencemi, se ukazují jako aspekty, které v Adornově uvažování umožňují uměleckým dílům alespoň částečně z omezenosti společenské reality vystoupit. Kdyby umělecká díla nebyla organizovaná, nedokázala by zachytit a prostředkovat zvláštní. Kdyby se ale podřizovala cíli jednoty, jako to dělá syntéza ve společnosti, nelišila by se nijak od ostatních produktů. Pokud by jedna nebo druhá tendence převážila, nejednalo by se už z Adornova hlediska o umělecká díla jakožto umělecká díla. V tomto smyslu je možné chápat napětí vzniklé estetickou syntézou jako určující rys uměleckých děl, resp. určující rys uměleckých děl coby estetických objektů.

Pátá kapitola „Sociální význam estetické syntézy“ pojednává o způsobech, jakými může koncepce estetické syntézy přispět k porozumění Adornova pojetí společenské role umění. Rozvíjí přitom motivy, které se objevovaly v dosavadní rekonstrukci koncepce estetické syntézy, především pak argumentuje, že právě ten aspekt, který se zdá využití koncepce estetické syntézy komplikovat, totiž její vnitřní rozpornost a paradoxní povaha, umožňuje lépe nahlédnout podobu sociální relevance, jakou Adorno umění připisuje. Ve třech částech se kapitola zaměřuje na dva směry Adornových úvah o společenském významu umění, a to jednak na vazbu uměleckých děl na utopii, a jednak na kritický potenciál uměleckých děl vůči společnosti a rozumu.

První část kapitoly shrnuje pozici Albrechta Wellmera, který na základě svého čtení Adornova pojetí estetické syntézy dochází k závěru, že z Adornovy argumentace nelze než

usuzovat, že právě estetická syntéza uměleckých děl má být modelem pro ideální uspořádání společnosti.¹⁰ K tomuto závěru se však Wellmer staví skepticky: podle něj Adorno nekládá dostatečnou důvěru ani do soudobé podoby rozumu, ani do subjektů a jejich estetického zakoušení uměleckých děl. Podobný názor najdeme i u dalších autorů, byť vztažený na obecnější rovině k nenásilnému uspořádání prvků uměleckých děl, bez explicitní zmínky pojmu estetické syntézy.¹¹

Ve své druhé části kapitola ukazuje, že jakmile zohledníme vnitřní rozpornost estetické syntézy, možnost jejího chápání, resp. chápání uměleckých děl, jako modelu ideálního uspořádání společnosti se do značné míry komplikuje. Adorno nicméně o utopickém potenciálu umění v *Estetické teorii* píše a druhá část kapitoly proto ukazuje, že koncepce estetické syntézy dodává přesnější obrysy myšlenky, která v *Estetické teorii* vyvstává; totiž že umělecká díla musí demonstrovat své vnitřní rozpory - či antagonismy, jak říká Adorno -,¹² aby mohla udržovat naději na společenskou změnu, která by vedla ke zrušení antagonismů ve společnosti. Než chápat estetickou syntézu jako ztělesnění utopického modelu, je vhodnější na ni nahlížet výhradně jako na estetický princip vlastní uměleckým dílům, nikoliv jako na verzi organizování zvláštního, která by mohla existovat mimo oblast umění. Sama vazba estetické syntézy, resp. uměleckých děl na utopii musí nakonec být paradoxní, v záblesku, který je součástí procesu soustavného střetu mezi syntetizováním a zachováváním zvláštního. Tento záblesk naděje na utopii se proto nemůže zbavit pouta k aktuálním společenským podmínkám a nemůže překročit svázanost uměleckých děl se soudobými společenskými principy.

Třetí část kapitoly vztahuje koncepci estetické syntézy k Adornově přesvědčení o schopnosti uměleckých děl kriticky se vymezovat vůči stávajícímu společenskému systému. V Adornově pojetí je způsob, jakým umělecká díla prostřednictvím estetické syntézy poukazují na potlačování zvláštního, k němuž dochází v soudobých společenských podmínkách, kritický vůči společenskému systému nejen proto, že usiluje o zachování zvláštního, ale především proto, že tak činí pomocí rozumového principu. Coby rozumový princip totiž estetická syntéza staví umělecká díla do kritického postoje vůči společnosti skrze stejné prostředky, které v ní způsobují největší škody, tedy skrze syntetizující, sjednocující tendenci rozumu. Kritický postoj uměleckých děl vůči společnosti tak můžeme popsat jako

¹⁰ Wellmer, „Wahrheit, Schein, Versöhnung,“ s. 12-13. Wellmer, „Reason, Utopia, and the *Dialectic of Enlightenment*,“ s. 48.

¹¹ Srov. např. Wolin, „Utopia, Mimesis, and Reconciliation,“ s. 41. Zuidervaart, *Adorno's Aesthetic Theory*, s. 130.

¹² ET, např. s. 230, 241. ÄT, 252-253, 264.

podkopávání rozumu *zevnitř* anebo jako představu, že umělecká díla rozumem kritizují rozum. Kritika stávajícího stavu společnosti se odehrává v procesu, ve kterém estetická syntéza popírá sebe sama a tím současně kritizuje a zpochybňuje stávající podobu rozumu. Estetickou syntézou tudíž můžeme chápat jako podvratnou vůči sobě samé, a tak i vůči rozumu a společenskému systému, který skrze něj vzniká. Z toho důvodu je proto možné mluvit o subverzivním aspektu estetické syntézy, potažmo uměleckých děl. Adorno se ve svém uvažování o sociálně-kritickém významu umění neomezuje pouze na konstatování kvalitativního rozdílu mezi vnitřním organizováním uměleckých děl a organizováním společnosti, čili mezi estetickou syntézou a syntézou působící ve společnosti. Právě na odlišnost ve strukturaci uměleckých děl a ve strukturaci společnosti se v interpretacích Adornovy koncepce velmi často klade největší důraz; zjednodušeně bychom mohli říct, že se v zásadě opakuje ústřední myšlenka, že umělecká díla (resp. jejich estetická syntéza) jsou nenásilná vůči zvláštnímu, zatímco ve společnosti dochází k jeho potlačování. Adornovi ale nejde pouze o rozdílnost mezi uměleckými díly a společností, neméně důležitá je pro něj jejich návaznost na procesy ve společnosti a především jejich snaha od nich odstoupit, ve které se nejvýrazněji odhaluje skutečný stav soudobé společnosti a v níž tudíž také primárně spočívá jejich sociálně-kritický význam. Syntetizující tendence estetické syntézy je upomínkou na omezenost – iracionalitu v negativním slova smyslu – rozumu, totiž na jeho samoučelnost a opomíjení původních emancipačních cílů, které se ztrácí ve chvíli, kdy rozum potlačuje zvláštní.¹³ Umělecká díla ale problematičnost syntetizující tendence neskrývají, což je zdrojem jejich kritičnosti vůči sociálnímu rozumu. Subverzivní charakter estetické syntézy nakonec kapitola přibližuje opět pomocí příkladu jedné z povídek Edgara Allana Poe, a to povídky *Černý kocour*.

Závěr disertace shrnuje, nakolik se koncepce estetické syntézy osvědčuje jako skutečně přínosná pro porozumění Adornově uvažování o společenské úloze umění. Sleduje přitom dvě hlavní linie Adornovy argumentace, které se k problematice estetické syntézy vztahují: jednak objasnění pozice rozumu v uměleckých dílech, resp. vyjasnění vztahu mezi rozumovými a estetickými prostředky, které Adorno považuje za zdroj sociálně-kritického potenciálu umění, a jednak Adornovo rozhodnutí nezahrnovat do sociálního významu umění estetickou zkušenost. Ve svém závěru disertace dokládá, že právě vnitřní rozpornost estetické syntézy je stěžejním rysem pro výklad Adornova pojetí sociálního významu umění. Nedovršenost estetické syntézy zakládá subverzivnost umění, protože navazuje na, či přejímá,

¹³ ET, s. 64. ÄT, s. 69.

princip syntetizování ze společnosti a současně jej podkopává snahou o zachování zvláštního. Svým selháním od společenského systému odstupuje, překračuje jej, ale zároveň tím podrývá svou úspěšnost coby syntézy. Umělecká díla odmítají přistoupit na totalizující, represivní syntézu a kolabují do syntézy estetické; v Adornově uvažování tím vzniká napětí mezi tím, že díla musí na jedné straně selhat v dobrém slova smyslu, tj. nejde o eskapismus neexistující utopie, na straně druhé jsou poslední baštou odporu, protože mají ze své podstaty polemický, kritický vztah ke společnosti. Estetické selhání syntézy je aktem společenského vzdoru, ve kterém se zrcadlí nesmířenost a problematičnost společenské reality, konfrontovaná s horizontem neexistující utopie. Adornovo odmítnutí estetické zkušenosti coby kanálu sociálního významu umění se s pomocí koncepce estetické syntézy může jevit jako podnětné, protože subverzivní i utopický potenciál uměleckých děl z hlediska estetické syntézy směřuje přímo na rozum samotný a na sociální struktury, které konstituuje. Udržovat naději na společenskou změnu tak mohou umělecká díla díky estetické syntéze na mnohem fundamentálnější úrovni.

Seznam literatury

Adorno, Theodor Wiesengrund. *Estetická teorie*. Přel. Dušan Prokop. Praha: Oikoymenh, 2019.

- *Ästhetische Theorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2016.
- *Negative Dialektik/Jargon der Eigentlichkeit*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2018.
- *Filozofie nové hudby*. Přel. Daniela Petříčková, Jan Petříček. Praha: Nakladatelství Akademie múzických umění v Praze, 2018.
- *Minima Moralia: Reflexe z porušeného života*. Přel. Martin Ritter. Praha: Academia, 2009.
- *Ästhetik (1958/59)*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2009.
- *Lectures on Negative Dialectics: Fragments of a Lecture Course 1965/1966*. Přel. Rodney Livingstone. Cambridge: Polity Press, 2008.
- *Noten zur Literatur*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997.
- „Parataxis: Zur späten Lyrik Hölderlins.“ In *Noten zur Literatur*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997, s. 447-
- „Engagement.“ In *Noten zur Literatur*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997, s. 409-430.
- „Notes on Kafka.“ In *Prisms*. Přel. Shierry Weber Nichol森, Samuel Weber. Cambridge, MA: MIT Press, 1997, s. 243-271.
- „Spätkapitalismus oder Industriegesellschaft?“ In *Soziologische Schriften*, Bd. 1. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1995, s. 354-370.
- „Gesellschaft.“ In *Soziologische Schriften*, Bd. 1. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1995, s. 9-19.
- „Introduction.“ In *The Positivist Dispute in German Sociology*, G. Adey, D. Frisby (eds.). London: Heinemann Educational Books, 1976, s. 1-67.

Adorno, Theodor Wiesengrund. Horkheimer, Max. *Dialektika osvícenství: Filozofické fragmenty*. Přel. Michael Hauser a Milan Váňa. Praha: Oikoymenh, 2009.

Benhabib, Seyla. *Critique, Norm and Utopia: A Study of the Foundations of Critical Theory*. New York: Columbia University Press, 1986.

Bernstein, Jay M. „Concept and Object: Adorno’s Critique of Kant.“ In *A Companion to Adorno*. Peter E. Gordon, Espen Hammer, Max Pensky (eds.). Hoboken: Wiley, 2020, s. 487-501.

- *The Fate of Art: Aesthetic Alienation from Kant to Derrida and Adorno*. University Park: Pennsylvania State University Press, 1992.

Bowie, Andrew. *Aesthetic Dimension of Modern Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2022.

- *Adorno and the Ends of Philosophy*. Cambridge: Polity, 2013.

Burke, Donald A. „Adorno’s Aesthetics of Reconciliation: Negative Presentation of Utopia or Post-metaphysical Pipe-Dream?“ In *Adorno and the Need in Thinking: New Critical Essays*. Donald A. Burke, Colin J. Campbell, Kathy Kiloh et al. (eds.). Toronto: University of Toronto Press, 2007, s. 233-260.

Cook, Deborah. *Adorno, Habermas and the Search for a Rational Society*. London; New York: Routledge, 2004.

- „Adorno on Late Capitalism. Totalitarianism and the Welfare State.“ *Radical Philosophy* 89 (May/June 1998), s. 16-26.

Finlayson, Joseph Gordon. „Adorno on the Ethical and the Ineffable.“ *European Journal of Philosophy* 10, n. 1 (2002), s. 1-25.

Fraser, Nancy, Rahel Jaeggi. *Capitalism: A Conversation in Critical Theory*. Cambridge, Polity Press: 2018.

Freyenhagen, Fabian. „Adorno’s Critique of Late Capitalism: Negative, Explanatory and Practical.“ In Karin de Boer, Ruth Sonderegger (eds.). *Conceptions of Critique in Modern and Contemporary Philosophy*. London: Palgrave Macmillan, 2012, s. 175-192.

Früchtl, Joseph. *Mimesis: Konstellation eines Zentralbegriffs bei Adorno*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 1986.

Habermas, Jürgen. *Der philosophische Diskurs der Moderne: Zwölf Vorlesungen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1991.

Hammer, Espen. *Adorno's Modernism: Art, Experience, and Catastrophe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

- *Adorno and the Political*. London; New York: Routledge, 2006.

Hanrahan, Heidi. „A Series of Mere Household Events’: Poe’s ‘The Black Cat,’ Domesticity, and Pet-Keeping in Nineteenth-Century America.” *Poe Studies* 45, no. 1 (2012), s. 40-56.

Hauser, Michael. *Adorno: Moderna a negativita*. Praha: Filosofia, 2005.

Hedrick, Todd. *Reconciliation and Reification: Freedom's Semblance and Actuality from Hegel to Contemporary Critical Theory*. New York: Oxford University Press, 2019.

Honneth, Axel. „Sociální patologie rozumu: K intelektuálnímu dědictví kritické teorie.“ In *Patologie rozumu. Dějiny a současnost kritické teorie*. Přel. Alena Bakešová. Praha: Filosofia, 2011, s. 33-64.

- „Fyziognomie kapitalistického způsobu života.“ In *Patologie rozumu. Dějiny a současnost kritické teorie*. Přel. Alena Bakešová. Praha: Filosofia, 2011, s. 79-103.
- „Výkon spravedlnosti. Adornův „Úvod“ do „Negativní dialektiky.“ In *Patologie rozumu. Dějiny a současnost kritické teorie*. Přel. Alena Bakešová. Praha: Filosofia, 2011, s. 105-125.

Huddleston, Andrew. „Adorno's Aesthetic Model of Social Critique.“ In *A Companion to Adorno*. Peter E. Gordon, Espen Hammer, Max Pensky (eds.). Hoboken: Wiley, 2020, s. 237-249.

Hulatt, Owen. *Adorno's Theory of Philosophical and Aesthetic Truth*. New York: Columbia University Press, 2016.

- „Reason, Mimesis, and Self-Preservation.“ *Journal of the History of Philosophy* 54, no. 1 (January, 2016), s. 135-151.
- „Critique through Autonomy: On Monads and Mediation in Adorno's *Aesthetic Theory*.“ In *Aesthetic and Artistic Autonomy*. Owen Hulatt (ed.). London: Bloomsbury, 2013, s. 171-195.

Jarvis, Simon. *Adorno: A Critical Introduction*. New York: Routledge, 1998.

Jay, Martin. *Reason after Its Eclipse: On Late Critical Theory*. Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 2016.

Jaeggi, Rahel. „What (If Anything) Is Wrong With Capitalism?“ *The Southern Journal of Philosophy* 54 (2016), s. 44-65.

Kafka, Franz. *Zámek*. Přel. Vladimír Kafka. Praha: Galén, 2020.

- „Proces.“ In *Dílo Franze Kafky*, Sv. 5. Přel. Josef Čermák. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1997, s. 106-115.

Kachur, Robert M. „Buried in the Bedroom: Bearing Witness to Incest in Poe’s *Tell-Tale Heart*.“ *Mosaic* 41, no. 1 (2008), s. 43-59.

Kant, Immanuel. *Kritika soudnosti*. Přel. Vladimír Špalek, Walter Hansel. Praha: Oikoymenh, 2015.

Koch, Traugott, Kodalle, Klaus-Michael, Schweppenhäuser, Hermann (eds.). *Negative Dialektik und die Idee der Versöhnung: eine Kontroverse über Theodor W. Adorno*. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1973.

Kořátko, Petr. „Nesrozumitelnost světa a nevymezitelnost viny: kafkovské poznámky.“ *Svět literatury* 31, č. 1 (2021), s. 26-40.

Marx, Karel. *Kapitál: Kritika politické ekonomie*. Díl 1, kniha 1: Výrobní proces kapitálu. Praha, Svoboda: 1978.

Menke, Christoph. *Souveränität der Kunst. Ästhetische Erfahrung nach Adorno und Derrida*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2012.

O’Connor, Brian. *Adorno*. New York: Routledge, 2013.

- *Adorno’s Negative Dialectic: Philosophy and the Possibility of Critical Rationality*. Cambridge MA; London: The MIT Press, 2004.

Poe, Edgar Allan. „Zrádné srdce.“ In *Démon zvrácenosti*. Přel. Josef Schwarz a Bohumila Grögerová. Praha: Argo, 2013, s. 16-21.

- „Černý kocour.“ In *Démon zvrácenosti*. Přel. Josef Schwarz a Bohumila Grögerová. Praha: Argo, 2013, s. 420-429.

- „Kterak psáti článek pro Blackwood.“ In *Vraždy a jiné zblácnosti*. Praha: Volvox Globator, 2019, s.
- „Filosofie básnické skladby.“ In *Havran*. Praha: Mladá fronta, 1959, s. 7-28.
- *Some Tales of Mystery and Imagination*. Harmondsworth: Penguin Books, 1944.

Rajan, Gita. „A Feminist Rereading of Poe’s *The Tell-Tale Heart*.“ *Papers on Language and Literature* 24, no. 3 (1988), s. 283-300.

Ritter, Martin. „Pravda za hranicí pojmu (a) věci.“ In *Myšlení hranice – hranice myšlení: k životnímu jubileu Miroslava Petříčka*, Petr Prášek, Alena Roreitnerová (eds.). Praha: Karolinum, 2021, s. 14-21.

Ross, Nathan. *The Philosophy and Politics of Aesthetic Experience: German Romanticism and Critical Theory*. Cham: Palgrave Macmillan, 2017.

Sweeney, Susan Elisabeth. „Death, Decay, and the Daguerreotype’s Influence on „The Black Cat“.“ *The Edgar Allan Poe Review* 19, no. 2 (2018), s. 206-232.

- „The Horror of Taking a Picture in Poe’s „Tell-Tale Heart“.“ *The Edgar Allan Poe Review* 18, no. 2 (Autumn, 2007), s. 142-162.

Thein, Christian. *Subjekt und Synthesis: eine kritische Studie zum Idealismus und seiner Rezeption bei Adorno, Habermas und Brandom*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2013.

Tucker, B. D. „The Tell-Tale Heart and the „Evil Eye.“ *The Southern Literary Journal* 13, no. 2 (Spring, 1981), s. 92-98.

Wellmer, Albrecht. „Wahrheit, Schein, Versöhnung. Adornos ästhetische Rettung der Modernität.“ In *Zur Dialektik von Moderne und Postmoderne. Vernunftkritik nach Adorno*. Frankfurt am Main: Suhrkamp: 2015, s. 9-47.

- „Adorno and the Problems of a Critical Construction of the Historical Present.“ *Critical Horizons. A Journal of Philosophy and Social Theory* 8, n. 2 (2007), s. 135-156.
- *K dialektice moderny a postmoderny: Kritika rozumu po Adornovi*. Přel. David Mik. Praha: Dauphin, 2004.
- „Die Bedeutung der Frankfurter Schule heute: Fünf Thesen.“ In *Endspiele: Die unversöhnliche Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1999, s. 224-235.

- „Reason, Utopia and the Dialectic of Enlightenment.“ In *Habermas and Modernity*, Richard J. Bernstein (ed.). Cambridge: MIT Press, 1985.

Whitebook, Joel. „From Schoenberg to Odysseus. Aesthetic, Psychic and Social Synthesis in Adorno and Wellmer.“ *New German Critique*, n. 58 (1993), s. 51-52.

Wolin, Richard. „Utopia, Mimesis, and Reconciliation: A Redemptive Critique of Adorno’s Aesthetic Theory.“ *Representations*, n. 32 (Autumn, 1990), s. 33-49.

Zuidervaart, Lambert. *Adorno’s Aesthetic Theory: The Redemption of Illusion*. Cambridge, MA: MIT Press, 1991.

Odborná a publikační činnost

Publikační činnost (výběr)

„Beethoven z výtahu nikoho neosvobodí. O populární kultuře, umění, Adornovi a možnostech emancipace.“ *Host*, č. 8 (2023), s. 40-41.

„Public Art as Meditation on Public Time,“ spoluautorka Tereza Hadravová, *Aisthesis* 15, č. 1 (2022), s. 29-39.

„Estetická syntéza a poukaz ke společenské nápravě v *Estetické teorii* Theodora W. Adorna,“ *Filosofický časopis* 70, č. 4 (2022), s. 779-794.

„Umění a demokratizace: k několika bodům estetické syntézy Albrechta Wellmera“, *Sešit pro umění, teorii a příbuzné zóny* 30 (2021), s. 11-33.

Granty a studijní pobyty

2021 4EU+, projekt „Public Art in Poland, Italy, and the Czech Republic“ (hl. řešitelka Tereza Hadravová, Ph.D.)

2020 Erasmus+ pobyt na Institut für Philosophie, Goethe Universität, Frankfurt (online z důvodu pandemie covid-19)

2020 GAUK, projekt „Adornova estetická syntéza a její společenské implikace“

2020 SVV Kontinuita a diskontinuita ve filosofii, literatuře a umění, projekt „Wellmerova estetická syntéza a předznačení společenské spásy“

2019 SVV/Progres Krize racionality a moderní myšlení, projekt „Iracionální a asociální charakter estetické zkušenosti umění v koncepci Albrechta Wellmera a Christopa Menkeho“

Konference (od roku 2019)

„Political Failure, Aesthetic Merit: On the Social Impact of Utopia as Narrative Fiction,“ *Failed Again: The Fault-lines in Utopia*, Newcastle University, 10. – 11. 9. 2024

„Particularity and Political Visions: On the Ideal Society Without Harmony,“ *16th International Critical Theory Conference of Rome*, Rome Center of Loyola University Chicago, Řím, 5. – 7. 5. 2024

„Utopická vyprávění a politické vize,“ *Performativita, narativita, deskriptivita*, Západočeská univerzita, Plzeň, 25. – 26. 10. 2023

„The Aesthetic Intolerance of the World: On the Subversive Aspect of Artworks in Adorno,“ *15th International Critical Theory Conference of Rome*, Rome Center of Loyola University Chicago, Řím, 7. – 9. 5. 2023

“Representation of a Better Life: Adorno’s Aesthetic Synthesis,“ *14th International Critical Theory Conference of Rome*, Rome Center of Loyola University Chicago, Řím, 16. – 18. 5. 2022

„Adornova estetická syntéza a její sociální význam,“ *Double Contemporary: workshop k současné estetice a současnému umění*, Oddělení analytické filosofie AV ČR, Praha, 15. 12. 2021

„Adornova estetická syntéza: mezi estetikou a sociální filozofií“, *Mezi východem a západem: Tradice středoevropského prostoru?*, Masarykova Univerzita, Brno, 14. – 15. 10. 2021

“Representation of a Better Life: Adorno’s Aesthetic Synthesis”, *Art Beyond Content*, University of Manchester, 7. 2. 2020

„Art and Democracy: Wellmer’s Aesthetic Conception“, *Critical Theory in (a Time of) Crisis*, Centre for Applied Philosophy, Politics & Ethics (Brighton) and Research Centre for Studies in Social and Political Thought (Sussex), Brighton, 5. – 6. 11. 2019

„Periferie společenské reality: estetická syntéza u Adorna a Wellmera“, *Estetika centra a periferie/Centrum a periféria estetiky*, Slovenská asociácia pre estetiku, Bratislava, 23. – 25. 10. 2019

„The Irrational and Anti-Social Character of Aesthetic Subversion“, *European Society of Aesthetics Conference*, Varšava, 12. – 14. 6. 2019

Výuka

2019/2020 (ZS) kurz *Adorno: Art and Society* (katedra estetiky FF UK)

2018/2019 (LS) kurz *Art and Politics* (katedra estetiky FF UK)

2018/2019 (ZS) seminář *Teorie výtvarného umění II* (katedra estetiky FF UK)

Další odborné aktivity

2020 – 2021 stáž v časopise *Estetika: The European Journal of Aesthetics*

2019 organizace konference “Aesthetic Experience Today”

2017 - doposud členka Organizačního výboru Společnosti pro estetiku AV ČR